

İBNİ MÜHENNÂ LUGATİ'NDE ARAPÇA VE FARŞCADAN ALINTI SÖZCÜKLER

Savaş KARAGÖZLÜ*

Özet

Birbiri ile ilişki içinde olan topluluklarda kültür, dil, edebiyat, gelenek vb. konularda alışveriş olması tabiidir. Asırlar boyunca çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türklerin de muhtelif topluluklarla komşuluk, dinî, siyasi, ticari, sosyal vb. ilişkilerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Türkçede yabancı sözcüklerin ve başka dillerde Türkçe sözcüklerin yer almasının bu tür ilişkiler aracılığıyla meydana geldiği söylenebilir. Türklerin İslam dinini kabul etmeleriyle birlikte Türkçede Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin gitgide artış göstermesi bu milletlerle aynı coğrafyada yaşamalarının sonuçlarındandır. Bu çalışmada, on üçüncü asrın ikinci yarısında kaleme alınan *Hilyetü'l-İnsan ve Halbetü'l-Lisân* (İbni Mühennâ Lügati) adlı eserin Türkçe bölümünde yer alan Arapça ve Farsça alıntı sözcükler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*, İbni Mühennâ Lügati, İbni Mühennâ, alıntı kelimeler.

ARABIC AND PERSIAN LOANWORDS IN *IBNI MUHANNÂ LUGATI*

Abstract

The cultural, linguistic, literary and traditional exchange can be seen very normal in communities that live close or in continuous contact with each other. It is a known fact that the Turks lived in various geographic areas for centuries and had neighbourhood relationships with various communities. As a result, they had religious, political, commercial,

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, svskaragozlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5986-8758.

social exchanges with others. Hence, the presence of foreign words in the Turkish language and Turkish words in other languages occurred through those historical relationships. After the Turks adopted Islam and lived in the same geographic area with Arabs and Persians, the Turkish language got exposed to gradual incursion of Arabic and Persian words. In this article, we will research the Arabic and Persian loanwords in the Turkish part of the study named *Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân (İbni Muhanna Lugati)* written in the second half of the thirteenth century.

Keywords: Turkish language, Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân, İbni Muhanna Lugati, İbni Muhanna, loanwords.

Giriş

Türklerin muhtelif nedenlerle asırlar boyunca çeşitli coğrafyalarda sık sık yer değiştirmesi farklı milletlerle yakın ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Bu ilişkilerin neticelerinden biri de Türkçenin farklı dönemlerde başka dillere sözcükler vermesi ve başka dillerden sözcükler almasıdır. Farsça ve Arapça, Türkçenin en fazla etkileşim içinde olduğu dillerdendir.

Türklerin tarihte, toplumsal ilişkilerini en uzun süre kesintisiz olarak sürdürdüğü halk Farslardır, dolayısıyla Türkçenin en uzun süre etkileşimde olduğu dil de Farsça olmuştur (Balcı, 2014, s. 13). Türk-Fars ilişkisi, Türklerin İslam dinini kabul etmeden önce coğrafi yakınlık sebebiyle başlamıştır. Bu ilişkilerin Sasaniler zamanında ve hatta onlardan daha önce başladığı bilinmektedir ve Sasanilerin çöküşünden sonra daha da artmıştır (Köprülü, 1942, s. 1). Dolayısıyla Türkçede çok sayıda Farsça, Farsçada da çok sayıda Türkçe sözcük yer almaktadır. Kur'an dilinin Arapça olması nedeniyle, Arapça İslam medeniyetinin dili hâline gelmiş, İslam'ın hâkim olduğu her coğrafyada büyük bir ilgi ve itibar görmüştür (Dursunoğlu, 2014, s. 146). Türkler, İslam dinini benimsedikten sonra da Türkçede Arapça sözcükler yerleşmeye başlamış, bu sözcüklerin sayıları aşırı bir biçimde artmaya devam etmiştir. On ikinci yüzyılda kaleme alınan *Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lügâti't-Türk* gibi eserlere bakıldığında da Türkçenin bu iki dilden ne kadar etkilendiği ortadadır. Gitgide artan sözcük alışverişi, ileriki zamanlarda yazılan eserlerde daha fazla görülmektedir. Bu tür alıntı sözcükleri, *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân* gibi 12. asırdan sonra kaleme alınan eserlerin Türkçesinde görmek gayet olağan bir durumdur.

Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân veya İbni Mühennâ Lügati adıyla tanınan eser, 13. asrın ikinci yarısında Araplara Farsça, Türkçe ve Moğolca öğretmek amacıyla Cemalüddin İbni Mühennâ tarafından hazırlanmıştır. Eser, üç kısımdan meydana gelmiş olup bahsi geçen dillerin grameri hakkında bilgiler

içermektedir. Eserin her kısmında çeşitli konulara göre tasnif edilen sözcük listeleri yer almaktadır. Günümüze kadar eserin altı nüshası bulunmuş olup beş nüshası Avrupa kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir ve bir nüshası da İstanbul Arkeoloji Müzeleri El Yazmaları Bölümü'nde, 1202 numarada kayıtlıdır.

İbni Mühennâ Lügati ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında inceleme konusu olan Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerin bazısının kökenleri hakkında yüzeysel bilgiler verilmişse de sözcüklerin çoğu alıntı sözcük olarak değerlendirilmemiş; bu sözcükleri bir arada inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, eserde Türkçe madde başı olarak verilen Farsça ve Arapçadan alıntı sözcükler üzerinde durulacak; sözcüğün orijinal şekli, transkripsiyonu ve anlamı verildikten sonra uğradığı anlam ve biçim yönünden değişikliklerden söz edilecektir. Çalışmada, 2016 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân*'ın tıpkıbasımı kullanılacaktır.

Arapça Sözcükler

1. 1. Arapça isimler

enger (< Ar. *encar*?) : Türkiye Türkçesinde “çapa” anlamında Farsçada olduğu gibi *lenger* (TS, 2009: 1305) şeklinde kullanılan bu sözcük, eserin “Gemici Aletleri” başlığı altında انجر şeklinde geçmektedir. Arapça karşılığı¹ الانجر “çapa, gemi demiri” anlamındadır (İM, 2016, s. 132B). Abdullah BATTAL, bu sözcüğün Acemce لنگر'in bozması olduğunu belirtmiştir (1997, s. 29). *Almu'cemu'l-Vasît* sözlüğünde الانجر sözcüğü hakkında معرب *mu'arrab* “değişikliğe uğrayarak Arapçalaştırılmış sözcük” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır (MV, 2004, s. 29). Sözcüğün kökeni Arapça olmasa da o dönemin Türkçesine Arapçadan geçtiği düşünülmektedir. Bağdat Arapçasının konuşma dili ile ilgili olan sözlükte, انجر sözcüğünün İngilizceden (*anchor*) Irak Arapçasına geçmiş olduğu ve sözcüğün *engar* olarak kullanıldığı belirtilmiştir (al-Kaysi, 2013, s. 79). Ancak sözcüğün İngilizcesine nazaran Arapçada *ankor* veya *ankar* şeklinde olması beklenirdi, ayrıca 13. yüzyılda (eserin yazıldığı yüzyıl) Arapların İngilizlerle sözcük alış verişi gerçekleştirecek kadar ilişkilerinin olmadığı şüphesizdir. Dolayısıyla sözcüğün Farsçadan (*lenger*) Arapçaya geçmesi, Arapça harfitarif (ال) olması nedeniyle sözcük başı l- sesinin erimesi ve

¹ Zeki KAYMAZ, Arapça madde başı olarak verilen الانجر sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir. bk. “İbni Mühenna'nın Sözlükçülük Anlayışı Hakkında Bir İnceleme: Arapça Dışındaki Kelimelerle Düzenlenen Madde Başları Örneği” I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU 18-21 Mart 2014, Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Arapçanın yazı dilinde /g/ sesi olmadığından $g > c$ değişimi gerçekleşip *encar* hâlini alması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

ferenç (< Ar. *firenc*): Arapçadan o dönemin Türkçesine geçen bu sözcüğün aslı *frenk*'tir “Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan kimse” (TS, 2009, s. 717) ve genelde “Batı Avrupalı” anlamını taşımaktadır (Şakiroğlu, 2001, s. 197). İbni Mühennâ Lügati'nin Türkçe kısmında “Canavarlar” başlığı altında فرنچ şeklinde geçmiş, Arapça karşılığı كلب الحايط *kelbü'l-ḥayıṭ* olarak verilmiştir (İM, 2016, s. 142B). “كلب الحايط”ın Türkçede tam karşılığı “duvar köpeği”dir; ancak mecaz olarak “bostan köpeği” anlamında düşünülmüş olmalıdır. Araplar, Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupalılara الإفرنج *el-ifrenc* veya الفرنجة *el-firrence* demeye başlamışlardır. Avrupa'dan gelen veya aslı Avrupalı olan birçok şeye de فرنجي sıfatını eklemişler. Örneğin, Bağdat konuşma dilinde فرنجي *firenci* “yabancı”ya ve زي فرنجي *zey firenci* “yabancı kıyafet” denilmektedir (Alkaysi, 2013, s. 203). XV. yüzyıla ait ilk Osmanlı kaynaklarında çok sık rastlanan Frenk sözcüğü Macarlar dışında diğer Katolik Hristiyanları, özellikle Venediklileri belirtmek için kullanılmıştır. Sözcüğün anlamı, XVI. yüzyılda biraz daha genişleyip farklılaşmıştır. Örneğin, Osmanlı piyasasında tutulan ince yünlü kumaş türleri genellikle Avrupa'dan geldiği için bunlara “*frenği kumaş, frenği akmişe*”, türüne göre de “*frenği kemhâ*” adı verilmiştir. (Şakiroğlu, 2001, s. 197-198). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nde de *efrenc* “Frenk, Avrupalı”, *efrenci*, *efrenciyye* “Frenklerle, Avrupalılarla ilgili” gibi sözcükler yer almaktadır (OSM, 1977, s. 66). Türkiye Türkçesinde ise *firenk üzümü*, *firenk inciri*, *firenk kimyonu*, *firenk maydanozu* gibi yaşayan örnekler de mevcuttur (Baytop, 2007, s.108).

şavlecan (< Ar. *el-savlecân*): Sözcüğün Farsça kökenli *çevgân* “çevgen, değnek” ile aynı anlama geldiği; Nef'i², Cafer Çelebi³, Cem Sultan⁴ ve birçok şairin gazel ve kasidelerinde geçtiği tespit edilmiştir (Eyduvan, 2009, s. 92, 105). HİHL'nin Türkçe kısmında “Oyun Aletleri” başlığı altında Arapça الصولجان *as-savlecân* sözcüğünün Türkçe karşılığı مثله *mişlehu* “aynısı” şeklinde verilmiştir (İM, 2016, s.133A). Sözcüğün Türkçe anlamı “*cirit oyununa benzer bir oyunda kullanılan ucu eğri veya 'T' şeklinde uzun sopa*”dır. كرة الصولجان *kuretu's-savlecân* “sopa topu” oyunu, Arapların Cahiliye Dönemi'nden beri icra ettikleri bir spor oyunudur. Bu oyunun uygulaması, bir grup atlının ellerindeki sopayla oyunda kullanılan tek bir topa vurarak gerçekleşmektedir. Araplar, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu oyunu oynamaya devam etmişlerdir. Hatta daha sonraki dönemlerde Kutuz, Baybars, Zengi gibi Türk liderlerinin de bu oyunu oynadıkları kaydedilmiştir. Oyunun kökeni hak-

² Düşdüğe hâke güy-sıfat kelle-i 'adü / Pây-ı semendi tut ki ana savlecân olur.

³ Sen şeh-süvâr önünde yir öpmek hevâsına / Geh top ıder kamer özini gâh savlecân.

⁴ Kapmağa mihr topımı mehden bu zülfi gör / Meydân-ı hüsn içinde salar şavlecân-ı müşg.

kında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı bilim insanları oyunun adının Asya kökenli olduğunu iddia ederken bazıları ise Farsça kökenli olduğunu savunmaktadır (Binazuz, 2017, s. 9-20). Sonuç olarak *savlecan* sözcüğünün, kökeni Arapça olmasa da Arapçadan Türkçeye geçtiği kuşkusuzdur.

tamdur (< Ar. *tennūr*): *Kıyasü'l-Enbiya*'da (Ata II, 1997, s. 623) Arapçada olduğu gibi *tennūr* şeklinde geçen bu sözcük, HİHL'in Türkçe kısmında "Aşçı Aletleri" başlığı altında *تمدور* olarak verilmiştir. Arapça karşılığı *التور et-tennūr* "tandır, fırın" anlamındadır (İM, 2016, s.133B). Kaymaz, *التور* sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu ileri sürmüştür (2014, s. 1546). Arapça sözlüklerde *mu'arreb* "Arapçalaştırılmış" olarak gösterilen bu sözcük, Sami dillerinden Aramicede *tannūra*, Süryanicede *tannūrā*, Asuricede *tinūru*, İbranicede *tannūr* ve Akatçada *tīnūru* şeklindedir (Abdulâli, 2007, s. 77). Türkiye Türkçesinde *tandır* "yere çukur kazılarak yapılan bir fırın türü; bazı yerlerde, kışın ayakları ısıtmak amacıyla alçak bir masanın altına mangal konulup üstüne yorgan örtülerek yapılan düzen" anlamında kullanılmaya devam etmektedir (TS, 2009, s. 1899).

1. 2. Arapça isim + Türkçe isim

tamdur başı (< Ar. *tennūr* + T. *başı*): Arapça *tennūr* ve Türkçe *başı* sözcüğünden oluşan birleşik isim, eserin Türkçe kısmında "Aşçı Aletleri" başlığı altında *تمدور بشى* olarak yazılmıştır. Arapça karşılığı *غطاء التور*⁵ *gîta'ü t-tennūr* "tandır kapağı" şeklindedir (İM, 2016, s. 133B).

tirgi tabak (T. *tirgi* + Ar. *tabak*): *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "sofra" anlamında sadece *تيركى* şeklinde yer almaktadır; sözcüğü, Besim Atalay *térgi* (Atalay I, s. 1985: 429) ve A. Bican Ercilasun *tirgi* şeklinde okumuştur (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 883). HİHL'de ise Arapça *المائدة el-ma'ide* "sofra" sözcüğünün Türkçe karşılığı *طبق تيركى* şeklinde yer verilmiştir (İM, 2016, s.139A).

1. 3. Türkçe ek almış Arapça isim

şumluğ (< Ar. *şu'm* + T. *luğ*): Türkiye Türkçesinde "uğursuz" anlamında kullanılan *şom* sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te Farsça (şüm) kökenli olduğu belirtilmiştir (TS, 2009, s. 1872). Aysu Ata da *Kıyasü'l-Enbiya*'da geçen *şüm*, *şümlük* sözcüklerini aynı şekilde değerlendirmiştir (Ata, 1997, s. 584). Sözcük Arapça kökenli olup *شأم* *şe'eme* kökünden türetilmiştir. *Şumluğ* sözcüğü, HİHL'de *kutluğ* "kutlu, mübarek" sözcüğünün karşıtı olarak verilmiştir. Battal, sözcüğün Arapça *الشؤم eş-şu'm*'dan geldiğini belirtmiştir (1997, s. 66). Arapça karşılığı *المشوم el-meş'um* da "uğursuz" anlamındadır (İM, 2016, s. 126B).

⁵ Zeki Kaymaz, Arapça madde başı olarak verilen *غطاء التور* sözcüğünün *التور* kısmının Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir. bk. Kaymaz, 2014.

1. 4. Arapça isim + Türkçe fiil

‘aciz ulğa- (< Ar. *‘aciz* +T. *ulğa-*): Eserin Türkçe kısmının geçmiş zaman fiilleri altında verilmiştir. Arapça karşılığı اعجز *e‘ceze* “âciz oldu” anlamını taşımaktadır (İM, 2016, s.86B). Taymas, sözcüğü aydınlatılmayan sözcükler listesinde göstermiştir (Eren ve Taymas, 1950, s. 141). Zeki Kaymaz, sözcüğü çözümleyip madde başındaki *ulğa-* kısmının eserde geçen *ulgay-* “büyü-” fiili ile aynı olduğunu kabul etmiştir (Kaymaz, 2013, s. 8). Görüldüğü gibi bu sözcük Arapça عجز ve Türkçe *ulğa-* fiilinden oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinde Arapça عجز *e‘ceze* kökünden gelen *âciz* “gücü bir işe yetmez olan, güçsüz; beceriksiz”, *âcizlik* “beceriksizlik, güçsüzlük” vb. gibi sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir (TS, 2009, s. 9).

taḫşir kılma- (< Ar. *taksir* + T. *kıl*): *taksir*, Arapça فَصَّر “eksiltti, kısalttı” kökünden türeyen تفعيل kalıplı mastar olup (MU, 2004:738) Türkiye Türkçesinde kullanılan *kusur* (فعلول kalıplı mastar) “eksiklik, noksan” (TS, 2009, s. 1267), *taksirat* (*taksir*’in çokluk şekli) “kusurlar, suçlar” (1893) sözcüklerin kökteşidir. *Kıyasü’l-Enbiya*’da birleşik fiil olarak *taksir kıl-*, *taksir keç-*, *taksir bol-* şeklinde birkaç kez geçmiştir (Ata II, 1997, s. 591). HİHL’ nin “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında ise تقصير قلمادی *taḫşir kılma* şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı اجتهد *ictehede* “çabaladı” anlamındadır (İM, 2016, s.85B).

ṭama° bol- (< Ar. *ṭama°* + T. *bol-*): Eserde, طغ بولدی şeklinde yazılmıştır. Battal, sözcüğün hem Türkçesinin hem de Arapçasının problemliliğini düşünerek sözcük hakkında “*Buradaki Arapça اطعم fiili ‘tamaha düşürdü’ demektir ki Türkçesine uymuyor. Bu Arapça اطعم ve Türkçe بولدی fiilinin قلدی olsaydı mana düzelirdi. O zaman طغ ‘tog’ da ‘tok’ın başka bir şekli olacaktır*” fikrini ortaya koymuştur (Battal, 1997, s. 102). Kaymaz, madde başının طغ kısmını düzelterip طعم *ṭama°* olduğunu ileri sürmüştür (Kaymaz, 2013, s. 8). Arapça *ṭama°* ve Türkçe *bol-* sözcüğünden oluşan bu birleşik fiil eserin Türkçe kısmında طعم بولدی şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı اطعم *aṭma°a* “açgözlü oldu” anlamındadır (İM, 2016, s. 86B). Arapça طعم *ṭama°* “açgözlülük” kökünden türemiştir. Bu sözcük, Arapçadan Türkçeye geçen eski sözcüklerdendir. *Kutadgu Bilig*’de isim olarak *kötürgil ṭama°ını tirilgil büğü* örneğinde görülmüştür (Arat, 1947, s. 431).

1. 5. Arapça fiil

tam- (< Ar. *temm*): Battal, bu sözcüğe aydınlatılmayan sözcükler listesinde yer vermiştir (Battal, 1997, s. 102). Kaymaz, sözcüğü çözerek eserde geçen تملتدی sözcüğü ile kökteş olduğunu belirtmiştir (Kaymaz, 2013, s. 10). Arapça تم *temme* “tamam oldu” kökünden türemiş olan تمام *tamam* sözcüğü Arapçadan Türkçeye geçen eski sözcüklerdendir. *Kutadgu Bilig*’de *teğürgil añar sen ay bilgi tamâm ve bu ma’ni için ol ay bilgi tamam* mısralarında geçmiştir (Arat

1947, s. 562, 612). Genel olarak Türkçeye giren yabancı fiiller, Türkçe ek alarak [تملندی *tamlatdı* “tamam etti” (İM, 2016, s. 90A) örneğinde olduğu gibi] kullanılırken eserde geçen Arapça تَمَّ “tamam oldu” sözcüğünün Türkçe karşılığı Arapçada olduğu gibi herhangi bir yapım eki almadan تَمَدَى *tam-dı* şeklinde verilmiştir (İM, 2016, s. 89A). Musa Salan, *et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lugāti’t-Türkiyye*’de doğrudan fiil olarak kullanılan *azat-* “azat etmek”, *yagma-* “talan etmek, yağma etmek”, *karangı-* “karanlık olmak”, *sapan-* “saban sürmek, tarla ekmek” ve *azdır-* “azaltmak” örneklerini tespit etmiştir. *Yagma-* örneğinin üzerine sonradan لا +IA ekinin konulduğunu belirtmiştir. Bu verilere istinaden müellifin Türk kökenli olmadığını ve sözcüklerin üzerine getirilen eklemelerin Türk kökenli başka biri tarafından yapıldığını düşünmüştür (2010, s. 329). *Tam-* örneğinin de müellif veya müstensih tarafından yanlış kaydedilen bir sözcük olduğu düşünülebilir.

2. Farsça Sözcükler

1. Farsça isimler

ahır/aķır (< Far. *āhur/āhūr*): DLT’de *akur* olarak ve “ahır” anlamında geçen (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 546) bu sözcük, HİHL’nin “Binalar” başlığı altında اَح(ق) *ah(k)ır* (*ahır, aķır*) şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı ise المعلف *el-me’lef* “yemlik” anlamındadır (İM, 2016, s. 146B). Günümüz Türkçesinde *ahır* “evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı” (TS, 2009, s. 42) ve Farsçada da *āhur/āhūr* “at yemliğı” anlamında kullanılmaktadır (Tietze, 2002, s. 117).

bél (< Far. *bēl*): Bu sözcük “Yer İşleme Aletleri” başlığı altında verilmiştir (İM, 2016: 130B). Arapçası البیل *elbel* Türkçesi ise مثله *mişleh* “aynısı” olarak gösterilmiştir. Kaymaz, Arapça madde başı olarak verilen البیل *el-bel* sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir (2014, s. 1546). Görüldüğü gibi, bu sözcük, sadece Türkçeye değil, o dönemde konuşulan Arapçaya da geçmiştir.

çadır (< Far. *çādar*): Farsçadan Türkçeye geçen bu sözcük, Farsçaya da Sanskritçe *çattra-* “şemsiye” sözcüğünden gelmektedir (Clouston, 1972, s. 403). Eserin 146B numaralı sayfasında “Binalar” başlığı altında چادر olarak yazılmıştır; Arapça karşılığı الخيمة *el-heyme* “çadır” manasını taşımaktadır.

çadırçı (< Far. *çādar* + T. *CI*): Türkçe +CI eki alan bu sözcük, چادرچی şeklinde 128A numaralı sayfada “Meslek İsimleri” başlığı altında geçmiştir. Arapça karşılığı خيمي *hiyemi* “çadırçı, çadır yapan veya satan kimse” anlamındadır.

çıra (< Far. *çirāg*): Eserin Türkçe kısmında چیرا ve Farsça kısmında چراغ şeklinde “Ev Eşyaları” başlığı altında verilmiştir (İM, 2016, s. 45A, 139A). Arapça karşılığı سراج *sirāc* “kandil, çırak” anlamında geçmiştir. Türkçeye,

Farsça چراغ sözcüğünden geçmiştir (Steingass, 1963, s. 389). Tarihî eserlerin birçoğunda چراغ *çırağ* ve چراق *çırak* (Tarama Sözlüğü II, 1995, s. 903-904) şeklinde geçen bu sözcük Türkiye Türkçesinde de *çırak*, *çırağ* ve *çıra* şeklinde yaşamaya devam etmektedir (TS, 2009, s. 429).

dülbend (< Far. *dolband*): Farsça kökenli sözcüklerdendir (Steingass, 1963, s. 546). Türkiye Türkçesinde “pamuktan, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bez; bu bezden yapılmış başörtüsü” anlamında *tülbent* şeklinde yaşamaktadır (Karaağaç, 2008, s. 867). Eserin Türkçe kısmında “Giyim, Örtü ve Renkler” başlığı altında دولبند şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı العمامه *el-‘imâme* “sarık” anlamındadır. Türkçe دولبند sözcüğünün yanında eş anlam olarak سفلق *suwluq*, صرلوق *şarluq* sözcükleri de yer almaktadır (İM, 2016, s.136A).

gülgün (< Far. *gul-gün*): Farsça kökenli olup *gul* “gül” ve *gün* “renk” sözcüklerinden oluşmaktadır (Steingass, 1963, s. 1105). O dönemin Türkçesine girmiş olan bu sözcük, eserin Türkçe kısmının “At Renkleri veya Türleri” başlığı altında گولگون şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı وردى *verdi* “pembe renkli, gül renkli” manasındadır (İM, 2016, s. 140A). Osmanlı Türkçesinde *gülgün* “1. gül renginde. 2. kırmızı, pembe” anlamında kullanılmıştır (OSM, 1977, s. 114). Modern Farsçada گلگون *gul-gün* şeklinde, “kırmızının bir türünden, yüz boyası” anlamında yaşamaktadır (Steingass, 1963, s. 1095).

ikdiş (< Far. *ikdiş*): Farsçadan Türkçeye geçen sözcüklerdendir. Eserde اكديش şeklinde yazılmış; Arapça karşılığı المولد *el-müvelled* “hadım edilmiş kul” anlamındadır (İM, 2016, s. 121B). Farsçada اكدش *ikdiş* “karışık bir cins, melez” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Steingass, 1963, s. 89). Türkiye Türkçesinde “Erkeklik bezleri çıkarılarak veya burularak erkeklik görevi yapamayacak duruma getirilmiş (hayvan ve özellikle at)” anlamında *iğdiş* şeklinde yaşamaktadır (Karaağaç, 2008, s. 385).

kerkes (< Far. *kerkes*): Farsçadan Türkçeye geçen sözcüklerden biridir. Eserin 143A numaralı sayfasında “Yırtıcı Kuşlar” başlığı altında كركاس şeklinde verilmiştir. Arapça karşılığı النسر *en-nisr* “akbaba” anlamındadır. Türkçenin birçok tarihî eserinde de aynı anlam ve şekilde geçmiştir (Tarama Sözlüğü IV, 1995, s. 2442). Modern Farsçada كركس *kerkes* şeklinde kullanılmaktadır (Steingass, 1963, s. 1024).

keşki (< Far. *keşki*): Yazar, Türkçenin grameri hakkında bilgi verirken Arapça لعلى *le ‘alle* edatının Türkçede tam karşılığı olmadığını fakat كشكى sözcüğünün anlamca yakın olduğunu ileri sürmüştür. Sözcüğün kökeni Farsçadır; Türkiye Türkçesinde (keşke ~ keşki), *dilek anlatan cümlelerin başına getirilerek* “ne olurdu” anlamında özlem veya pişmanlık anlatan bir sözdür (Karaağaç, 2008, s. 491). Modern Farsçada, كاشك، كاشكه، كاشك *kēşk, keşke, keş* söz-

cükleri “dilemek” için kullanılan bir söz olarak yaşamaktadır (Steingass, 1963, s. 1005).

keşüş (< Far. *keşiş*): Eserin Türkçe kısmı, 114B numaralı sayfa, “Allah Teâlâ’nın İsimleri” başlığı altında كَشُوش şeklinde geçmiştir. Sözcüğün Arapça karşılığı العزيز “aziz” Tanrı adı olarak gösterilmiştir. Türkiye Türkçesinde “rahip” anlamında *keşiş* şeklinde kullanılmaya devam etmektedir (TS, 2009, s. 1148). Modern Farsçada da aynı anlamda كَشِيش *keşiş* ve كَشِيشِي *keşişî* şeklinde yaşamaktadır (Steingass, 1963, s. 1035).

kişniç (< Far. *kişnîc*): Farsça kökenli olan bu sözcük Türkçe olarak ilk defa *İbni Mühenna Lügati*’nde görülmüştür. “Ağaç ve Bitkiler” başlığı altında كِشْنِج şeklinde yazılmıştır. Arapça karşılığı الكزبرة *el-kezbare* “kiniş” anlamındadır (İM, 2016, s. 148B). Modern Farsçada كَشْنِج “kişniş; mavi çiçek adı” anlamında kullanılmaktadır (Steingass, 1963, s. 1034).

koz (< Far. *gevez, goz*): Sözcük “Yer Yüzü Bitkileri” başlığı altında قوز şeklinde verilmiştir. Arapça karşılığı الجوز “ceviz” anlamındadır (İM, 2016, s.149A). Türkiye Türkçesinde *koz* “ceviz” anlamında yaşamaya devam etmektedir (TS, 2009, s. 1226). Clauson, bu sözcüğün Arapça *cewz* sözcüğünden geldiğini ve ilk kez sekizinci yüzyıla ait metindeki *koz yarmış üçünü tört bakır berdim* cümlesinde geçtiğini göstermiştir. Aynı zamanda da *koz* sözcüğünün yanlış transkripsiyon edildiği ve sözcüğün *koş* olabileceği tahmininde bulunmuştur (Clauson, 1972, s. 680). Sözcüğün beş asır süre içerisinde kaleme alınan *Kutadgu Bilig*, DLT vb. eserlerde bulunmayışı Clauson’un görüşünü destekler ve bu sözcüğün tanıklanabilen ilk örneğinin *İbni Mühennâ Lügati* olduğu söylenebilir.

mercümek (< Far. *marjumak*): Türkçenin birçok lehçe ve ağızlarında *mercimek* şeklinde yaşayan bu sözcük, Farsça kökenli olup eserin “Ağaç ve Bitkiler” başlığı altında مرجمك şeklinde gösterilmiştir. Arapça karşılığı العدس *el-edes* “mercimek” anlamındadır (İM, 2016, s. 148A).

neverdin (< Far. *neverden*): Eserin Türkçe kısmında, “Dokumacı Aletleri” başlığı altında نوردين şeklinde verilmiştir. Arapça karşılığı النول “dokunulan bezin sarıldığı yuvarlak ağaç” anlamındadır (İM, 2016, s. 130B). Taymas, sözcüğü aydınlatılmayan sözcükler listesinde göstermiştir (Taymas ve Eren, 1950, s. 146). Kaymaz, sözcüğü çözerek Farsça *neverd* sözcüğü ile kökteş olduğunu belirtmiştir (Kaymaz, 2013, s. 19). Bununla birlikte, Farsçada “dokunulan bezin sarıldığı silindirik çubuk” anlamında kullanılan نوردن *neverdan* sözcüğü de bulunmaktadır (Steingass, 1963, s. 1432).

peri (< Far. *perî*): Farsça kökenli olup “Yaratık Çeşitleri” başlığa altında پری şeklinde geçmiştir, Arapça karşılığı الجن *ec-cinn* “cin” anlamındadır (İM,

2016, s. 115B). Bu sözcük daha önce *Kutadgu Bilig*'de⁶ geçmiştir (Arat, 1947, s. 472). Türkiye Türkçesinde, “doğa üstü güçleri olduğuna inanılan hayali dışı varlık; çok güzel, alımlı, becerikli kadın” anlamında yaşamaya devam etmektedir (Karaağaç, 2008, s. 687).

saray (< Far. *sarây*): Bu sözcük, eserde üç kez geçmiştir: *bu saray ‘amru’nun durur* “bu ev Amru’nundur” cümlesinde (İM, 2016, s. 77B); “Küçültme” başlığı altında “küçük ev” anlamında (Far. *saray* + T. *kına*) *سرای قنا saraykına* ve aynı anlamda (Far. *saray* + T. *çug*) *سرای چغ sarayçuğ* şeklinde örnek olarak verilmiştir (İM, 2016, s. 69A). *Saray* sözcüğüne, Türkçe olarak ilk kez *Kutadgu Bilig*'de rastlanılmıştır (Arat, 1947, s. 483). Türkiye Türkçesinde, “hükümdarın veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı; kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı; devlet başkanı ve çevresi; görkemli, iyi, zevkli döşenmiş yapı” anlamında kullanılan *saray* sözcüğü (Karaağaç, 2008, s. 730), Modern Farsçada “ev, yapı, saray, kral mahkemesi vs.” anlamında yaşamaya devam etmektedir (Steingass, 1963, s. 669).

sirke (< Far. *sirke*): Farsça kökenli olan bu sözcük ilk defa *Dîvânu Lügati't-Türk*'te geçmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 825) *İbni Mühennâ Lügati*'nin Türkçe kısmında, “Yiyecek ve İçecekler” başlığı altında *سرگا* şeklinde yazılmıştır. Arapça karşılığı *الخل el-ħal* “sirke” anlamındadır (İM, 2016, s. 135B). Türkiye Türkçesinde *sirke* “salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon vb. suyu” anlamında yaşamaktadır (Karaağaç, 2008, s. 762). Modern Farsçada, aynı anlamda *سرکه* ve *سرکا* şeklinde kullanılmaktadır (Steingass, 1963, s. 676).

ten (< Far. *ten*): Farsçadan Türkçeye geçmiş olan bu sözcük, eserin Türkçe kısmında “Yaratıklar Çeşitleri” başlığı altında *تن* şeklinde yer almakta; Arapça karşılığı *الجثة* “gövde, ceset” anlamını taşımaktadır (İM, 2016, s. 115B). *Ten* sözcüğü daha önce “vücut” anlamında *Kutadgu Bilig*'de⁷ geçmiştir (Arat, 1947, s. 22). Türkiye Türkçesinde “insan bedeninin dış yüzü; gövde, beden vücut” anlamında kullanılan bu sözcük, Farsçada da “ten, beden, kişi, şahıs” anlamında yaşamaktadır (Karaağaç, 2008, s. 834).

terâzu (< Far. *terâzû*): Eski Uygur metinlerinde *tarazuğ* (Clouston, 1972, s. 554) şeklinde geçen bu sözcük, *İbni Mühennâ Lügati*'nin “Burçlar” başlığı altında *ترازو* olarak yazılmış; Arapça karşılığı *الميزان elmîzân*’dır (İM, 2016, s. 149B). Türkiye Türkçesinde *terazi* şeklinde kullanılmakta olan bu sözcük Modern Farsçada *ترازو* “denge, ölçek, ağırlık” anlamında yaşamını sürdürmektedir (Steingass, 1963, s. 291).

⁶ Kani ol peri dünya nengin tîrgüçi, uluğluk kıılığlı kılınçı tüze.

⁷ Yuluğ kıldı malı teni canını, yalavaç sevinci tiledi köni.

yaban (< Far. *yābān*): Farsça kökenli olup eserin “Yer Yüzü Hakkında” başlığı altında *يابان* şeklinde yer verilmiş; Arapça karşılığı *الصَّحْرَا es-sahrā* “çöl” anlamındadır (İM, 2016, s. 145A).

2. 2. Farsça isim + Türkçe isim

çıra ayaklı (< Far. *çirāğ* + T. *ayak*+*ı*): Farsça *çıra* ve Türkçe *ayak* sözcüğünden oluşan bu birleşik isim (*جيرا اياقى*), eserin 139A numaralı sayfasında “Ev Eşyaları” başlığı altında geçmiştir. Arapça karşılığı *المنارة el-menâre* “fener, ayaklı fener” anlamındadır. Eserin Farsça kısmında, Arapça *المنارة* sözcüğünün Farsça karşılığı *چراغ باه çerâğ bâh* şeklinde verilmiştir (İM, 2016, s. 45A).

çırağ yağı (< Far. *çerâğ* + T. *yağ*+*ı*): Eserin Türkçe kısmında, “Yiyecek ve İçecekler” (İM, 2016, s. 135B) başlığı altında *چراغ ياغى* şeklinde geçmiştir. Arapça karşılığı *دهن السراج dühnü’s-sirâc* “kandil yağı” anlamındadır.

koz yağı (< Far. *gevs, goz* + T. *yağ*+*ı*): Bu sözcük, yukarıda açıklaması yapılan Farsça *koz* ve Türkçe *yağ* sözcüğünden oluşan birleşik isimdir. Eserin “Yiyecek ve İçecekler” başlığı altında *چوز ياغى* olarak verilmiştir. Arapça karşılığı *دهن السراج dühnü’c-cevz* “ceviz yağı” anlamındadır (İM, 2016, s. 135B).

2. 3. Farsça isim + Türkçe fiil

çırağ yandur- (<Far. *çerâğ* + T. *yan-dur-*): Eserin “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında *چراغ بندردى* (İM, 2016, s. 86B) şeklinde verilmiştir. Arapça karşılığı *اعلق السراج i’liḫ es-sirâc* “kandili yak” manasındadır.

dem ol- (<Far. *dem* + T. *ol-*): Eserin 89A numaralı sayfasında “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında gösterilen bu sözcük, Farsça *hava, nefes* anlamında kullanılan *dem* (Steingass, 1963, s. 534) ve Türkçe *ol-* yardımcı fiilinden oluşmaktadır. Arapça karşılığı *تنفس teneffese* “nefes aldı” manasındadır. *Dem* sözcüğü Türkçenin tarihî eserlerinde *dem çekmek, dem tutmak, dem çıkarmak, dem dutmak, dem urmak ve demi bağlanmak* şeklinde geçmiştir. Bu örnekler “nefes almak, ney üflemek, nefes tutmak, nefesi tutulmak” gibi anlamlarda verilmiştir (Tarama Sözlüğü II, 1995, s. 1070-1074).

ker ol- (< Far. *ker* + T. *ol-*): Taymas, bu sözcüğe çözülemeyen sözcükler listesinde yer vermiştir (Eren ve Taymas, 1950, s. 142). Kaymaz, sözcüğü çözümlenip Kerkük Türkçesinde yaşadığını tespit etmiş; sözcüğün Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir (Kaymaz, 2013, s. 12). Farsça *ker* “sağır” ve Türkçe *ol-* yardımcı fiilinden oluşan bu sözcük, “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında *كر الذى* şeklinde yer almaktadır. Arapça karşılığı *طرش tareşe* “sağır oldu” anlamındadır (İM, 2016, s. 93A). Osmanlı Türkçesi sözlüğünde *ker* “sağır” anlamında geçmiştir (OSM, 1977, s. 220). Modern Farsçada *كر ker* “sağır” anlamında kullanılmaktadır (Steingass, 1963, s. 1019). Irak Türkmen

ağızlarında *ker* “sağır” ve *ker ol-* “sağır ol-” anlamında yaşamaktadır (Bayatlı, 1996, s. 17).

namaz et- (< Far. *namâz* + T. *et-*): Orhun ve Eski Uygur Türkçesinde, “secde et-, tazim et-, eğil-” anlamında *yükün-* ve “secde, hürmet, saygı” anlamında *yükünç* sözcüğüne rastlanılmaktadır (Caferoğlu, 1968, s. 306). Karahanlı Dönemi’nde ise Türkçeye (*Kutadgu Bilig*), Farsça kökenli “namaz” sözcüğü girmiştir (Arat, 1947, s. 488). Bu ismi fiilleştirmek için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi genelde *kıl-* yardımcı fiili kullanılmıştır. *İbni Mühennâ Lügati*’nde ise, “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında yer alan Arapça *صلی و تعبد* *salla ve ta’abbade* “namaz kıldı ve ibadet etti” sözcüğünün Türkçe karşılığı *اتی نماز اتی namaz etti* şeklinde verilmiştir (İM, 2016, s. 92A).

ziyan kıl- (< Far. *ziyân* + T. *kıl-*): Sözcük, Farsça *ziyân* ve Türkçe *kıl-* fiilinden oluşmaktadır. Eserin Türkçe kısmı “Geçmiş Zaman Fiilleri” başlığı altında *زیان کلدی ziyân kıldı* “zarar etti” şeklinde verilmiş olup Arapça karşılığı *خسر hasere* “zarar etti” anlamındadır (İM, 2016, s. 90A). Modern Farsçada “zarar” anlamında yaşamaya devam eden bu sözcük (Steingass, 1963, s. 632) Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılmaktadır (Karaağaç, 2008, s. 954).

2. 4. Türkçe ek ile fiilleştirilmiş Farsça isimler

zindanla- (< Far. *zindân* + T. *-la-*): Battal, bu madde başı için “Acemce ‘zindan’ isminden yapılmıştır” açıklamasında bulunmuştur (1997, s. 93). Battal’ın ifade ettiği gibi bu fiil Farsça *zindan* isminin üzerine Türkçe isimden fiil yapan +IA eki getirilerek türetilmiştir. Bu sözcük daha önce *Kutadgu Bilig*’de⁸ geçmiştir (Arat, 1947, s. 106). Eserin Türkçe kısmında, Arapça *حبس hebese* “hapsetti” sözcüğünün Türkçe karşılığı *زندان لادی zindanladı* ve *سولادی soladı* şeklinde verilmiştir (İM, 2016: 89B). Aynı fiil (*zindanla-*), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* adlı eserde *زندان لادل zindanla-gıl* “hapset” şeklinde geçmiştir (Toparlı vd., 2000, s. 161). *Codex Cumanicus*’ta da *zindan* “cehennem” anlamında yer almaktadır (Argunşah ve Güner, 2015, s. 901). Modern Farsçada *zindân* “hapishane” anlamında yaşamaktadır (Steingass, 1963, s. 625).

Sonuç

Hilyetü’l-İnsân ve Halbetü’l-Lisân (İbni Mühennâ Lügati) adlı eserin İstanbul nüshasında, yapılan incelemeye göre Arapça ve Farsçadan 41 alıntı sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin birçoğunun Türkçe anlamları sözlüklerde olduğu gibi gösterilirken bazı sözcüklerin Türkçe karşılığı Arapça *ميشله* *mişlehu* “aynısı” olarak verilmiştir. Bu ifadeyle sözcüğün Arapçada ve Türkçede aynı şekilde kullanıldığı gösterilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin 31’i isim ve 10’u

⁸ Ne edgü törü urdu begler begi, isizke bu kıın berge zindan yigi.

fiildir. İsimlerin 25'i yalın, 5'i birleşik ve 1'i Türkçe ek almış isim şeklindedir. Fiillerin ise 8'i birleşik fiil, 1'i Türkçe ek ile fiilleştirilmiş isim ve 1'i de kök fiil (tam-) hâlinindedir.

Söz konusu sözcüklerin 11'i Arapça ve 30'u Farsça kökenlidir. Arapça sözcüklerin 7'si isim, 4'ü fiil şeklindedir. Bu isimlerin 4'ü yalın, 2'si birleşik (T. isim + Ar. isim; Ar. isim + T. isim) ve 1'i Türkçe (isimden isim yapım eki) +IIG eki almış isim şeklindedir. Arapçadan alıntı fiillerin 3'ü birleşik (Ar. isim + T. yardımcı fiil “*kıl-, bol-, ulğa-*”) şeklindeyken 1'i Arapça kökenli fiil olup herhangi bir yapım eki almadan orijinal şekline Türkçe geçmiş zaman eki (-DI) getirilmiştir. İnceleme konusu olan Farsça (30) sözcüklerin ise 24'ü isim ve 6'sı fiildir. İsimlerin 21'i yalın ve 3'ü birleşik (Far. isim + T. isim) isim hâlinindedir. Fiillerin 5'i birleşik (Far. isim + T. yardımcı fiil “*kıl-, et-, ol-, yandur-*”) ve 1'i Türkçe (isimden fiil yapım eki) +IA- eki ile fiilleştirilmiş isim şeklindedir.

İsimlerin 11'i eşya ve araç gereçler “*bél, çıra, çıra ayakı, çırağ yağı, enger, neverdin, tamdur, tamdur başı, terazu, tirgi tabak, savlecan*”, 5'i yiyecek ve içecekler “*kişniş, koz, koz yağı, mercümek, sirke*”, 3'ü yapı ve korunma yerleri “*saray, çatır, ahır*”, 2'si hayvanlar “*ferenç, kerkes*”, 2'si insan ve cinsiyeti “*ten, ikdiş*”, 2'si inanç ve inanışla ilgili kavramlar “*keşüş, peri*”, 1'i soyut kavramlar “*şumluğ*”, 1'i edatlar “*keşki*”, 1'i meslek isimleri “*çatırçı*”, 1'i kıyafet ve giysiler “*dülbend*”, 1'i renkler “*gülgün*” ve 1'i coğrafi unsurlar “*yaban*” ile ilgilidir.

İncelenen sözcüklere bakıldığında, eserin yazıldığı dönemde Türkçede Farsça sözcüklerin Arapça sözcüklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca, “Arapça Sözcükler” başlığı altında değerlendirilen *savlecan, enger* gibi sözcüklerin kökenleri Arapça olmamasına rağmen Türkçeye Arapça yoluyla geçtiği düşünüldüğünden Arapça kökenli sözcük olarak kabul edilmiştir.

Kısaltmalar

- bk. : Bakınız
 DLT : *Dîvânu Lugâti 'l-Türk*
 HİHL : *Hîlyetü 'l-İnsân ve Hâlbetü 'l-Lisân*
 İM : *İbni Mühennâ (Hîlyetü 'l-İnsân ve Hâlbetü 'l-Lisân)*
 MV : *Al-Mu'cemü 'l-Vasît*
 OSM : *Osmanlıca Türkçe Sözlük*
 TS : *Türkçe Sözlük*

Kaynakça

- Abdulâlî, A. M. (2007). El-müşterek ve'd-Dehîl min'l-Lügati's-Samiyye fi'l-'arabiyye. *Mecelletü's-Sai'il, Cami'et 7 Oktobar, Külliyetü'l-Mu'allimin. Misrata: 'yin 2, Cuveylebe, 72-73.*
- al-Kaysi, M. M. A. (2013). *Mevsu'atü'l-lügatü'l-'ammiyetü'l-Bağdadiyye usuluha, ebniyetiya ve mu'cem elfâzuha.* Amman.
- al-Muccemü'l-Vasît (2004). İşraf: Dr. Şevki Zayf. El-Kahire: Mektebetü's-Şuru-ku'd-Düveliyye.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu bilig I metin.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex cumanicus.* İstanbul: Kesit.
- Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabğüzî Kısaşü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) II, dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it Türk tercümesi I.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Balcı, M. (2014). *Türkçe Farsça ilişkileri, Türkçenin Farsça üzerindeki etkilerine dair bir inceleme.* Konya: Çizgi Kitapevi.
- Battal, A. (1997). *İbni-Mühennâ lügati (İstanbul nüshasının türkçe bölümünün endeksidir).* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bayatlı, H. K. (1996). *Irak Türkmen Türkçesi.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü.* Ankara Türk Dil Kurumu.
- Binazuz, İ. (2017). *Kuretü's-savlecan-albolo- fi tarihi'r-riyazetü'l-'Arabîyye.* Trablus.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dursunoğlu, H. (2014). Türkiye Türkçesindeki Arapça sözcükler ve bu sözcüklerdeki ses olayları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9/9 Summer 2014, 145-155.*
- Ebü'l-Fazl Cemâle'd-din Ahmed B. Muhammed B. Mühennâ el-Hillî el-Hüseynî el-'Ubeydîli (2016). *Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân* (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin).* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eyduran, A. (2009). Türk kültürü ve edebiyatında çevgen oyunu. *Erdem, 53, 83-114.*
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaymaz, Z. (2013). İbni Mühennâ Lügati'ndeki bazı kelimeler hakkında. *Turkic Academy, Altaistics and Turkology, International Scientific-Cultural Journal for Philological, Historical and Art Studies, Astana-Kazakistan, 3, 2013, 6-29.*
- Kaymaz, Z. (2014). İbni Mühenna'nın sözlükçülük anlayışı hakkında bir inceleme: Arapça dışındaki kelimelerle düzenlenen madde başları örneği. *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 18-21 Mart 2014, Niğde Üniversitesi Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Araştırma ve Uygulama Merkezi.*

- Köprülü, F. (1942). Yeni Farisîde Türk unsurları. *Türkiyat Mecmuası*. 7-8, 1-16.
- Osmanlıca Türkçe sözlük* (1977). İstanbul: Bilgi.
- Poppe, N. N. (2009). *Mukaddimetü'l-edeb Moğolca Çağatayca çevirinin sözlüğü*. (çev. M. S. Kaçalın) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Salan, M. (2010). *Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugâti't-Türkiyye'de fîl*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Steingass, F. (1963). *A comprehensive Persian-English dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Şakiroğlu, M. H. (2001). Ferenk. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde Cilt 13, s. 197-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tarama sözlüğü II* (1995). *XII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tarama sözlüğü IV* (1996). *XII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Taymas, A. ve Eren, H. (1950). İbni Mühenna Lügati hakkında. *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I* içinde s. 127-158. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimoloji Türkiye Türkçesi lugatı* (Cilt 1, A-E). İstanbul: Simurg.
- Toparlı, R., Çöğenli ve M. S., Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkçe sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The cultural, linguistic, literary and traditional exchange can be seen very normal in communities that live close or in continuous contact with each other. It is a known fact that the Turks lived in various geographic areas for centuries and had neighbourhood relationships with various communities. As a result, they had religious, political, commercial, social exchanges with others. Hence, the presence of foreign words in the Turkish language and Turkish words in other languages occurred through those historical relationships. After the Turks adopted Islam and lived in the same geographic area with Arabs and Persians, the Turkish language got exposed to gradual incursion of Arabic and Persian words.

In this article, we will research the Arabic and Persian loanwords in the Turkish part of the study named *Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân (İbni Muhanna Lugatî)* written in the second half of the thirteenth century. As a clear sign of the cultural interaction among the communities in the Middle East, the book called *Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân* or *İbnu Muhanna Lugatî* has been written by Camaluddin İbnu Muhanna in the second part of 13th century in order to teach Arabs some languages: especially Persian, Turkish, and Mongolian languages. This book consists of three parts and provides comprehensive information about the aforementioned languages. Also, it has lists of words classified according to various subjects in each part of the book. Six copies of the book have been found until today. Five copies are in the European libraries and one copy is registered with the number 1202 in the Manuscripts section of the Istanbul Archaeological Museums.

Along the years dozens of studies have been made on the book named of *Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân* and various issues have been discussed. Although some of the studies provided superficial information about the origins of some of the words borrowed from Arabic and Persian, which were the subject of research, most of the words were not considered as loanwords. There has been no study discussing these words altogether. In this article, we intended to focus on the words borrowed from Persian and Arabic given under the Turkish header in the book; the original form of the word. After providing the transcription and meaning of the related word, then we will shed light on the changes in meaning and the form of these words. Hence, we will be using the facsimile of *Hilyatu'l-İnsân ve Halbatu'l-Lisân*, published by the Turkish Language Association in 2016.

In the introduction part of this article some information is given about the author of the book, also the history of the three communities and the development of the Turco-Persian and Turco-Arab relations. Apart from this, information about the books related to the book is given also. In the same context, forty-one loanwords were found in the book. Eleven of these words are of Arabic origin and thirty of them are of Persian origin. The detected words are classified under two main headings. Under the first heading, words of Arabic origin are classified as follows: 1. Arabic Nouns: under this subtitle *enger* (انگړ), *ferenc* (فرنچ), *şavlecân* (صولجان) etc. examples are included; 2. Arabic Noun + Turkish Noun: under this subtitle *tamdur başı* (تمدور باشی), *tirgi tabağ* (تیرکی طبق) compound nouns are examined; 3. Arabic Nouns with Turkish Suffixes:

under this subtitle *şumluğ* (شوملغ) example is shown in the article. 4. Arabic Nouns with Turkish Verb: under this subtitle *‘aciz ulğaydı* (عجز الغدى), *taķsir kılmadı* (تقصير قلمادی), *‘tama‘ boldı* (طمع بولدی) are included. 5. Arabic Verb: under this subtitle we can refer to verbs with no suffixes such as *tamdı* (تمدی). The second heading of this article is related to the Persian words. These Persian words are classified under the same method: 1. Persian Nouns: under this subtitle *bél* (بیل), *‘çatur*, *‘çıra* (جیرا), *gülgün* (گولگون), *keşüş* (کشوش), *neverdin* (نوردین), *kışniç* (کشنیچ) etc. words are included; 2. Persian Noun + Turkish Noun: under this subtitle we highlighted the unified nouns such as *‘çıra ayaķı* (جیرا ایاقی), *‘çırağ yağı* (3 جراغ باغی); Persian Noun + Turkish Verb: in this category we examined the unified verbs, first part of which is Persian and the second is Turkish, such as *‘çırağ yandurđı* (جراغ یئدردی), *demoldı* (4 دم اولدی); Persian nouns Verbalized with Turkish Suffixes: under this subtitle the originally Persian nouns with Turkish suffixes have been examined such as *zindanladı* (زندان لادی). The findings of the examined words are included in the conclusion part of this article.

